

Безумовно, приймаючи рішення та здійснюючи конкретні дії, треба ретельно аналізувати ситуацію, враховуючи всі аспекти і фактори, наприклад, демографічні зміни, пов'язані зі зменшенням чисельності населення, особливо у сільській місцевості. При цьому процес оптимізації мережі бібліотек передбачає, перш за все, встановлення для жителів окремих населених пунктів критеріїв (нормативних показників) доступності бібліотечного обслуговування, враховуючи при цьому віддаленість бібліотеки від місця проживання, наявність транспортних шляхів і засобів пересування.

На нашу думку, мережа публічних бібліотек в Україні потребує адаптації до нових соціально-економічних

умов, модернізації на основі нових технологій, розвитку з урахуванням загальносвітових тенденцій і досвіду. Саме ці завдання повинні бути в зоні особливої уваги професійної бібліотечної спільноти, органів влади, перш за все, органів управління бібліотечною справою всіх рівнів.

Головне що необхідно пам'ятати всім, хто вже займається або займатиметься реформуванням бібліотечної мережі: пріоритетом має бути дотримання конституційного права кожного громадянина і жителя України незалежно від того, де він мешкає – у мегаполісі чи маленькому селі, на рівний, вільний доступ до інформації та знань.

ДО 65-РІЧЧЯ ПЕРЕМОГИ У ВЕЛИКІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ ВІЙНІ

*П. Гапченко, головний бібліотекар
Державного закладу*

«Національна парламентська бібліотека України»

НАЦІОНАЛЬНА ПАРЛАМЕНТСЬКА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ В РОКИ ВІЙНИ

НАПЕРЕДОДНІ війни книжковий фонд Київської обласної бібліотеки ім. ВКП(б) (нині – Державний заклад «Національна парламентська бібліотека України») нараховував 271 660 примірників видань. Тут зберігалися рідкісні дореволюційні колекції, подаровані власниками чи їхніми нащадками, комплекти часописів XIX–XX ст., значний обсяг довідкової літератури, унікальні видання з архітектури та мистецтва, інших галузей знань. Та й сама книгозбірня, побудована ще в 1911 р., була прикрасою міста, гармонійно вписуючись в його архітектурний ансамбль.

На світанку 22 червня 1941 р. мирне життя киян перервалося нападом гітлерівських військ, і поступово місто стало прифронтовим.

Незважаючи на воєнний стан у місті й значні кадрові втрати, Бібліотека протягом літа і першої половини вересня продовжувала обслуговувати читачів. Тут готувалися до початку нового навчального року професори, студенти та аспіранти київських вищих навчальних закладів, науковці, письменники, а також командири і бійці Червоної армії. В залах бібліотеки постійно експонувалися книжкові виставки, присвячені героїзму радянських людей під час війни.

Водночас ряди бібліотекарів ріділи. До лав Червоної армії було призвано військовозобов'язаних працівників, деякі бібліотекарі стали народними ополченцями, як, наприклад, колишній заступник директора А. Раскін, завідувачка абонементу Г. Каган. Деякі з них працювали в госпіталях, санітарних потягах, стали військовими перекладачами, зв'язківцями та ін.

Бібліотекарями міста готувалися для захисників Вітчизни невеличкі бібліотечки, що склалися з творів класиків художньої літератури, сучасних письменників і поетів та видань патріотичного, антифашистського спрямування. Для обслуговування фронтоних військових частин і загонів народного ополчення формувалися книжкові пересувки з соціально-економічною, художньою, військовою літературою тощо [1].

Допомога бібліотекарів фронту цим не обмежувалася. Штаб оборони міста зобов'язав працівників міських бібліотек видавати зі своїх фондів твори друку, які могли бути придатними у боротьбі з ворогом – топографічні карти, книжки військової тематики, видання про будівництво оборонних укріплень, посібники з експлуатації військової техніки, використання радіотехніки, засобів зв'язку, численну медичну літературу. Крім того, працівники Обласної бібліотеки входили до міських груп самозахисту, охороняли приміщення книгозбірні й несли протипожежну службу.

У липні 1941 р. Народний комісаріат освіти (НКО) УРСР, якому належала мережа державних масових бібліотек, з метою запобігання знищенню і розграбовуванню цінних бібліотечних фондів, видав директиву про передачу бібліотеками найбільш значущих видань на збереження до архівів обкомів партії. Але в основному це стосувалося партійних і радянських документів. Найцінніші ж рукописні та друковані видання залишалися напризволяще. Київська обласна бібліотека ім. ВКП(б) не потрапила до переліку установ, яким було надано першочергове право на евакуацію спеціальними ешелонами.

Серед чиновників Бібліотечного управління НКО України панувала розгубленість. У них не було чіткого плану евакуації бібліотечних книжкових фондів, не могли вони забезпечити і належного керівництва книгозбірнями. Коли в тил були евакуйовані, разом із сім'ями, деякі працівники Обласної бібліотеки ім. ВКП(б), включаючи директора установи Є. Шліхтер, книгозбірня залишилася фактично без керівництва. За свідченням її ветеранів, тимчасово на посаду директора було призначено нікому не відомого студента, який безслідно зник після захоплення німцями міста.

24 вересня в центрі Києва пролунали потужні вибухи і почалися пожежі, які тривали п'ять днів поспіль. Це співробітники НКВС почали підривати заздалегідь замінювані будинки на Хрещатику, інші об'єкти в різних частинах міста. Майже весь Хрещатик та навколишні

квартири було знищено. Тільки поодинокі споруди дивом вціліли у центрі міста, серед них і Бібліотека. Однак від сильних вибухових хвиль повилітали майже всі шибки, невідомими були вирвані парадні і внутрішні двері, пошкоджено електропроводку, кімнати засипало битим склом, піском, залишками розбитих гіпсових бюстів, уламками меблів та люстр. Значної шкоди було завдано й іншому майну, насамперед, книжкам, підготовленим до евакуації, але не вивезеним із Києва [2].

З перших днів окупації німці намагалися під своїм контролем налагодити життя в місті. Почали виходити українські та російські газети, відкрилися театри, кіно-театри, деякі науково-дослідні установи, дитячі ясла, ремісничі й загальні (народні) школи, громадські та дитячі їдальні, міська дитяча поліклініка, ендокрино-логічний диспансер тощо [3].

Бажаючи залучити до співробітництва жителів міста, особливо українську інтелігенцію, німці обіцяли сприяти відродженню української національної культури, але все це відбувалося на фоні страшних масових розстрілів, які розпочалися 29 вересня в Бабиному Яру. З часом німці почали підозрювати українських діячів у бажанні відновити незалежність Української держави. І вже в 1942 р. було закрито всі українські культурні осередки, заарештовано й розстріляно найбільш відомих їхніх діячів.

Щодо бібліотечної політики на захоплених територіях, то гітлерівці педантично дотримувалися чітко регламентованих послідовних дій: бібліотеки бралися під охорону військової адміністрації з метою збереження їх від розграбувань, вивчення фондів та конфіскації найбільш цінних матеріалів. Обласна бібліотека ім. ВКП(б) становила для німців особливий інтерес завдяки своїм унікальним, найбагатшим на той час у Києві фондам. Її повернули колишню назву – Київська міська бібліотека – і передали в розпорядження міської управи. Здійснювалися й виявлення та облік покинутих приватних бібліотек радянського та партійного активу міста. Станом на 12 листопада 1941 р. у Києві було зареєстровано 425 державних бібліотек та 279 приватних книжкових колекцій [4]. Офіційно Київській міській управі належали 22 бібліотеки, більшість із яких були масовими [5].

Бібліотекарі, як могли, навели порядок у книгозбірні: прибрали сміття, вставили двері та шибки у частину вікон, решту напередодні зими закрили фанерою. Було відремонтовано меблі, розставлено літературу згідно з бібліотечною класифікацією. Роботи проводилися мінімальними коштами. Замість затверджених Миською управою 6 300 крб. Бібліотека отримала лише 2 000 крб. Її працівників захистило від голоду те, що вони могли харчуватися в одній із організованих німцями їдальень.

Директором Бібліотеки німецька адміністрація призначила Тетяну Михайлівну Марківську, яка до війни працювала завідувачкою відділу Бібліотеки Академії наук УРСР. За штатним розписом, затвердженим 1 листопада 1941 р., у книгозбірні була 21 посада, з них 11 – бібліотечних (перед війною в штаті було 76 працівників, із них 58 бібліотекарів). Серед співробітників більшість становили нові працівники, яких відряджала біржа праці. Кадри постійно змінювалися – когось звільняли, інші потрапляли в облоги і були вивезені до Німеччини, дехто залишав місто та подавався на село.

У листопаді 1941 р. була спроба відкрити міську бібліотеку для обмеженого відвідування – для німців,

членів міської управи та, за особливим дозволом, деяких мешканців Києва. Однак невдовзі книгозбірню перетворили на збірний пункт для сортування творів друку перед відправкою до Німеччини. Право на вхід до неї мали тільки чиновники штабу Розенберга та працівники.

Оперативний штаб рейхсміністра окупованих східних областей Альфреда Розенберга займався обліком та вивезенням до рейху культурних цінностей із окупованих територій за окремим планом «Ост». Основна робота з відбору книг проводилась у Харкові, в Науковій бібліотеці ім. В. Г. Короленка, та в Києві, у Київській міській бібліотеці. З окупованих територій колишнього Радянського Союзу було вивезено понад півмільйона творів друку [6, с. 7–10].

Для перегляду і сортування видань у Бібліотеці було виділено спеціальну кімнату, вхід до якої працівникам був категорично заборонений. Більшість друків – твори класиків марксизму-ленінізму, суспільно-політичну літературу, німці одразу нищили, інші видання, що не становили інтересу для них, теж без вагань викидали. Для вивозу до рейху німецькі фахівці відбирали книжки з германіки, військової тематики, географічні видання з картами, езотеричні, історичні, етнографічні, економічні, статистичні, довідкові тощо.

Лише з фондів Київської міської бібліотеки було відібрано та вивезено понад 50 тис. примірників військової, статистичної, краєзнавчої та іншої літератури [7].

Після вилучення з книжкового фонду заборонених видань більшовицького змісту та єврейської літератури і його доукомплектування в лютому 1943 р. Київська міська бібліотека розпочала підготовку до свого чергового відкриття. З інших бібліотечних установ до неї офіційно надійшло 223 997 прим. і, разом з довоєнним, загальний обсяг фонду на 20.08.1943 р. становив 495 657 прим., але значна частина творів друку залишалася не обробленою і не ввійшла до реєстру. У книгозбірні здійснювався постійний перегляд літератури, дозволеної для користування (загалом понад 30 тис. прим.). Створюється іноземний відділ, де було представлено німецьку художню літературу, переклади німецькою мовою та словники [6, с. 13–14].

За спогадами Т. Марківської, виклопотавши від окупаційної адміністрації спеціальні посвідчення і дозволи, працівники книгозбірні власноруч шукали та збирали на горищах, у підвалах та складах будинково-управління сховані тут поспіхом книги. Завідувачка відділу комплектування О. Ляшенко у пошуках літератури обійшла мало не весь Київ. Знайдені видання переносилися до Бібліотеки, книги ж марксистсько-ленінської тематики бібліотекарі ховали від німців. Так було врятовано лишки книжкових фондів бібліотек заводу «Арсенал», курсів пропагандистів, Інституту паперової промисловості та інших установ міста [7].

Врятування книг, особливо видань класиків марксизму-ленінізму та творів партійних і радянських діячів СРСР, проводилося членами невеличкої підпільної групи, що діяла в Бібліотеці. Ця група входила до підпільної організації, котра об'єднала науковців інститутів легкої промисловості, гідробіології та Бібліотеки. Керував нею старший бібліотекар, співробітник Інституту легкої промисловості Л. Масленков, чоловік Т. Марківської. Серед підпільників були також бібліотекарі Г. Даниленко та О. Ляшенко. Крім переховування літератури, бібліотекарі вилучали картки з бібліотечних каталогів на твори друку, підготовлені загарбниками до

вивезення, перемішували видання з різних відділів на полицях книгосховища, викрадали свіжі номери радянських газет та журналів, що надходили до Бібліотеки лише для німецького керівництва, і таємно розповсюджували їх серед киян. Вони підготували точну документацію того, що було вивезено німцями з книгозбірні (не збереглася). Підпільна група здійснювала дуже небезпечну роботу, але не була розкрита гестапівцями, хоча влітку-восени 1943 р. фашисти почали здогадуватися про неблагонадійність працівників Бібліотеки й організували за ними таємний нагляд [8].

Не можна не згадати подвиг співробітників Інституту гідробіології Академії наук і деяких бібліотекарів Київської міської книгозбірні, які близько трьох тижнів знаходилися у замуrowаному підвалі Інституту [9]. Є свідчення, що 18 жовтня 1943 р., коли ситуація стала занадто небезпечною, керівник підпільної групи Л. Масленков дав наказ замуrowатися. Одинадцять героїв на чолі з кандидатом педагогічних наук працівником Інституту гідробіології Ю. Марковським протрималися у сирому підвалі з нестачею повітря, без світла, з обмеженою кількістю води та їжі до вступу в місто радянських військ. Крім науковців інституту, замуrowалися у підвалі й бібліотекарі Т. Марківська та Г. Даниленко. В тій ситуації це був, можливо, єдиний шанс врятувати своє життя. Крім того, підпільники зберегли цінне інститутське обладнання, яке німці хотіли вивезти до Німеччини. Вони закопали його в підвалі, а в ящики, підготовлені до вивезення, насипали каміння. Бібліотекарі взяли з собою в підвал цінні книжки з міської Бібліотеки та книгозбірні Інституту легкої промисловості.

У ніч з 5 на 6 листопада 1943 р. гітлерівці висадили в повітря будинок Бібліотеки. У потужній пожежі повністю загинули не лише весь її фонд, у т. ч. цінні видання з інших книгозбірень та приватних колекцій, звезених із окупованих територій, а й всі інші матеріальні цінності, від високої температури завалився дах, включаючи металеві перекриття. Будівля книгозбірні вигоріла май-

же повністю. Залишилися лише фундамент і цегляний корпус. Загалом було знищено понад мільйон друків, каталоги, картотеки, меблі, безцінні архівні матеріали.

У мирний час відродження Бібліотеки розпочалося фактично з нуля. У 1954 р. відбудована книгозбірня знову відкрила свої двері для читачів. Вона стала ще кращою, ніж до війни. Однак втрачені унікальні фонди вже ніколи не вдасться повернути. Найбільш цінні видання, вивезені німцями, також безслідно зникли у вирі війни.

Від закінчення найжорстокішої війни в історії людства минуло вже 65 років, але пам'ять про мужніх бібліотекарів зберігається. І на фронті, і в тилу, і віч-на-віч з ворогами у стінах книгозбірні представники однієї з найбільш гуманних професій відстоювали найвищі людські цінності – право на мирне небо над головою, на життя без насильства, ксенофобії, расової нерівності. Мудрість і правда сотень поколінь, втілені у друкованому слові, захищались у грізний воєнний час бібліотекарями твердо і непохитно. І за це їм вічна наша вдячність.

Список використаної літератури

1. Культурное обслуживание воинских частей // Сов. Украина. – 1941. – 2 июля.
2. Літопис Національної парламентської бібліотеки України. Ч. II : березень 1917 – 1943 р. / Нац. парлам. б-ка України ; авт. колектив : П. Б. Гапченко, С. Л. Зворський. – К., 2001. – С. 130–134.
3. Наше завдання // Укр. сл. – 1941. – 12 листоп.
4. Збереження бібліотечного фонду // Укр. сл. – 1941. – 12 листоп.
5. Бібліотеки готуються до відкриття // Укр. сл. – 1941. – 17 жовт.
6. Дубровіна Л. Бібліотеки Києва в період нацистської окупації (1941–1943 рр.) / Л. Дубровіна, Н. Малолетова // Бібл. вісн. – 2001. – № 3. – С. 7–10.
7. Марківська Т. Бібліотека ім. ВКП(б) / Т. Марківська // Київ. правда. – 1943. – 26 листоп.
8. Марківська Т. В київських бібліотеках // Рад. Україна. – 1943. – 17 листоп.
9. 15 днів у замуrowаному підвалі : (розповідь київ. вченого Юрія Марківського) // Рад. Україна. – 1943. – 26 листоп.

СУЧАСНЕ ІНФОРМАЦІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ

*Г. Гуцол, заступник директора
з наукової роботи Державної наукової установи
«Книжкова палата України імені Івана Федорова»*

ФОРМУВАННЯ ФОНДІВ ЕЛЕКТРОННИХ БІБЛІОТЕК: ШЛЯХИ РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМИ

НА сучасному етапі розвитку комп'ютерних технологій та впровадження їх в усі сфери життя суспільства потреба в електронній інформації постійно зростає. Свідченням цього є стрімкий розвиток проектів переведення на електронні носії (оцифрування) бібліотечних фондів, що отримали назву цифрових бібліотек. Із розмаїття цих проектів можна виділити національні (проекти в межах окремих країн), континентальні (наприклад, «Європейська цифрова бібліотека» – Europeana) та глобальний міжнародний проект «Світова цифрова бібліотека» (World Digital Library). Вартість таких проектів сягає сотень мільйонів, а то й мільярди доларів.

В Україні розроблено проект Державної цільової національно-культурної програми створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека – XXI», концепцію якої схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 грудня 2009 року № 1579-р. Програма передбачає: переведення в електронну форму документів, що зберігаються в Державному бібліотечному, Національному архівному та Музейному фондах, фонді Державного архіву друку Книжкової палати України тощо; забезпечення доступу до зазначених фондів із використанням Інтернету; створення єдиного національного депозитарію електронних бібліотечних ресурсів та єдиного веб-порталу «Біблі-